

Planeten er svær at få øje på. Den er et *konkret objekt*, et himmellegeme – men den er kun sanset førstehånds af ganske få mennesker, heriblandt den danske astronaut Andreas Mogensen, hvis saltomortaler på ISS ofte går viralt. Den er en *videnskabelig ide*, et komplekst biologisk, geologisk og meteorologisk system – men forskningen har endnu ikke formået at beskrive præcist, hvordan dette komplekse system fungerer. Den er en *kulturel forestilling*, et hjemsted, en sikker havn og et udgangspunkt for menneskets livsverden – men den træder mest spektakulært frem, når den udtrykker sig i jordskælv, vulkanudbrud, oversvømmelser, orkaner og storme.

På trods af dens illusoriske karakter figurerer planeten en del i moderne kultur, kunst og litteratur. I film som Lars von Triers depri-tragedie *Melancholia* (2011), Adam McKays medie-satire *Don't Look Up* (2021) og den svensk-danske cli-fi *Aniara* (2018) er bevidstheden om planetens skrøbelighed til stede som bagtæppe for filmenes dommedagsfortællinger. I digtsamlinger som Juliana Spahrs *This Connection of Everyone With Lungs* (2005) eller Theis Ørntofts *Digte 2014* (2014) fungerer planeten snarere som en referenceramme, ét samlet økosystem, der ikke kun omfatter menneskelige forhold, men også den mere-end-menneskelige sfære samt klodens uorganiske materielle dele. En planetær bevidsthed gennemsyrrer desuden mange samtidige kunstværker, installationer og happenings. Her kan man for eksempel nævne Olafur Eliassons *Glacier Melt Series* (1999/2019), Josefine Klougarts essayistiske udstilling på Glyptoteket *Efter naturen* (2023) eller Frédérique Aït-Touatis, Alexandra Arènes og Axelle Grégoires kunstkartografiske projekt, *Terra Forma* (2016).

Selvom planeten altså, for at citerere Brian Stablefords opslagsværk *Science Fact and Science Fiction* (2006), virker “too large [...] to be comfortably accommodated within fiction as a topic in its own right” (s. 138), har den alligevel vundet indpas i litteraturen, filmen og kunsten. Det skyldes øjensynligt en mangfoldighed af kultur-, teknologi- og økohistoriske udviklinger, der er næsten lige så diverse som planeten selv. Teknologihistorikere som amerikanske Benjamin Lazier har beskrevet, hvordan menneskets udforskning af rummet i anden halvdel af det 20. århundrede kultiverede et ekstraplanetært perspektiv på Jorden (s. 606). Ifølge kultur- og litteraturkritikere som danske Mikkel Frantzen er det snarere den vestlige verdens ødelæggende manipulation af klodens geologiske og økonomiske systemer, der har fremskyndet nødvendigheden af et planetært perspektiv i kunsten såvel som kunstkritikken (s. 12-15; 133-41).

Hvad disse forskellige forskere beskriver, er altså, hvordan den moderne kultur i stadig større grad har fået øjnene op for de mange forbindelseslinjer, der findes mellem menneskene, Jordens økosystemer og globale infrastrukturer som havtransport og systemiske netværk som internettet. Det planetære perspektiv indebærer fremvæksten af, hvad den danske litteraturhistoriker Frits Andersens kalder “nye organiseringer af kulturel stedsbevidsthed og politiske fællesskaber, der hverken følger nationale, kontinentale, postkoloniale eller globale logikker, f.eks. velkendte by/land-, centrum/periferi- eller nord/syd-dikotomier” (s. 51). I *Sense of Place and Sense of Planet* (2008) beskriver den amerikanske komparatist Ursula K. Heise den nye bevidsthed som en *fornemmelse for planeten*. Hun henviser i denne forbindelse

til rumfotografiet *Earthrise* (se forside), der blev taget juleaftensdag 1968 i forbindelse med Apollo 8-ekspeditionen og forestiller planetens nordlige halvkugle set fra Månen. Ifølge Heise skabte fotografiet grundlaget for en ny måde at forstå Jorden på, fordi planeten for første gang fremstilles for mennesket som et afgrænset hele. Smuk, ja, men, vigtigt nok, også sårbar. Som et af de tydeligste eksempler på et moderne, planetært kunstværk signalerer *Earthrise* i denne optik en nyvundet fornemmelse for planeten som politisk, økologisk og æstetisk sfære – den blå planet, vi alle deler.

I den forbindelse signalerer det planetære også fremkomsten af et særskilt politisk objekt: planeten. Det kan illustreres i kraft af rapporterne fra FN's klimapanel, som i stigende grad fungerer som global rettesnor for verdens klimaambitioner. Man kan dog også argumentere for, at klimaforandringerne fordrer en helt ny form for planetær politik. Det har den franske filosof Michel Serres, en slags forfader til den aktuelle interesse for det planetære, argumenteret for. I *Krisetider* (2009) taler han blandt andet for udviklingen af et planetært demokrati, der ikke blot tager planeten som et politisk objekt, men som gør det til et selvstændigt subjekt. Denne styreform kalder Serres for et kosmokrati, imens han fantaserer om en diplomatisk verdensinstitution, der kan afløse det nuværende FN, ved navn WAFEL (*water, air, fire, earth* og *living*), som inkorporerer den mere-end-menneskelige verden i planet-politiske beslutninger.

På den anden side finder vi i samtiden også en mindre inddragende forestilling om planeten som et objekt, som kan og skal styres af mennesket. Denne fantasi minder om den amerikanske arkitekt Buckminster Fullers *Spaceship Earth* (1968) styret af en harmonisk, økobevidst menneskehed. I kontrast til Fuller, så bruger moderne georingeniører dog snarere begrebet som anledning til at understrege menneskets position som suveræn kaptajn på rumskibet Jorden. Sådanne former for antropocentrisk økologi kan findes i populærvidenskabelige udgivelser som den britiske journalist Mark Lynas' *The God Species: Saving the Planet in the Age of Humans* (2011), men også i den amerikanske geofysiker David Keiths *A Case for Climate Engineering* (2013).

Det er i den forbindelse kuriøst, at det er samme ekstraplanetære synsvinkel, som blev manifesteret med *Earthrise*, der muliggør fremkomsten af, hvad den franske filosof Frédéric Neyrat kalder *geokonstruktivismen*: en filosofi, der anskuer planeten som et objekt, der kan skrues på. Når det bliver muligt at anskue Jorden fra rummet – enten via satellitbilleder eller deciderede fotos fra Månen – så er der ikke kun en chance for, at planeten fremstår smuk og sårbar, men også for at den virker afkoblet fra “mig” – som en ting, *derude*. Den ambivalent situerede, ekstraplanetære synsvinkel afskærer beskuerens vitale relation til planetens pulserende sfære.

Earthrise indfanger altså ikke planeten i sin glørværdige helhed. På billedet er planetens sydlige halvkugle formørket, imens det senere Apollo 17-fotografi *The Blue Marble* (1972) viser Afrika, Antarktis og Mellemøsten. Planetens totalitet lader sig altså ikke så let indfange, som geokonstruktivismen umiddelbart tror. Den indiske litterat Gayatri Spivak skelner i sit essay “Planetarity” (2003) derfor også mellem to figurer: *globussen* (the globe) og *planet* (the planet). Globussen lader sig let beskrive i internettets virtuelle modeller, den består af et forskelsløst og blankt netværk af elektronisk kapital, imens planeten betegner den uoversku-

elige, pulserende og rodede livsfære. For Spivak er denne sfære “in the species of alterity” (s. 72) – et fremmed hjem for alskens planetære væsner.

I kontrast til Spivak opsætter den indiske historiker Dipesh Chakrabarty ikke et antagonistisk forhold mellem planeten og globen. Chakrabartys hovedpointe i artiklen “Planeten: En ny humanistisk kategori” (2019), som i dette nummer er oversat til dansk, er, at den stigende opmærksomhed på det globale har ernæret og støttet den nuværende økologiske opmærksomhed på planeten. På denne måde afslører det globale det planetære. Det er, pointerer Chakrabarty videre, “teknologien til at udforske rummet med – et barn af den kolde krig; et barn af militariseringen af himlen og rummet”, som har skabt den moderne forståelse af mennesket som en del af planetens økologiske system (s. 21). Modsat Spivaks bevægelse *væk fra* Jorden som en globe og *ind i* Jorden som en planet skal vi ifølge Chakrabarty snarere bestræbe os på at tillære en slags stereoskopisk optik, der gør det muligt for historikeren at se på kryds og tværs af globale og planetære skalaer, tidsligheder og systemer.

Det er muligt at se de litteraturhistoriske, -analytiske, og -kritiske projekter, der i de seneste par år har set dagens lys i Danmark, igennem Chakrabartys tvedelte perspektiv. De ser nemlig på litteraturen med et dobbeltblik: det globale og det planetære. Denne impuls kommer til udtryk i Frantzens *Klodens Fald* (2021), der analyserer, hvordan litteraturen formulerer og iscenesætter det globale skraldekredsløb som planetært hyperabjekt, i Søren Franks *A Poetic History of the Oceans* (2022), som bedriver “amfibisk litteraturhistorie” ved at undersøge havets rolle i den menneskelige globaliserings historie, men også i planetens historie, i Tore Rye Andersens *Planetary Pynchon* (2023), der undersøger, hvordan den amerikanske forfatter Thomas Pynchons postmodernistiske romaner er “deeply informed by what we today would characterize as an anthropocenic and planetary sensibility” (s. 159), og i Frits Andersens *Underværker* (2023), der læser litterære, billedlige og videnskabelige repræsentationer af dybhavet og “undrer sig over [...] de forestillinger om havet og planeten, der er vores historiske udgangspunkt for at gøre noget” (s. 12). Disse litteraturhistoriske værker kortlægger for det første de steder – skraldekredsløb, globaliseringens udfoldelse, det radikalt anderledes dybhav – hvor planeten “dukker op” som mere end blot en baggrund. For det andet har disse litteraturhistorikere øje for, hvordan det netop er gennem kapitalismens, imperialismens og globaliseringens konstante udvidelse af den menneskelige sfære, at disse kontaktpunkter kommer til syne.

Det er fra dette vibrerende ståsted, at dette nummer af *Passage* udspringer. Det er lanceret med henblik på dels at undersøge planeten som et litterært motiv i sig selv, dels at udforske det planetære som et særligt perspektiv på litteraturstudiet. Derfor rummer nummeret foruden oversættelsen af Chakrabartys kernetekst seks artikler, der med et dobbeltblik studerer forholdet mellem os mennesker og den planet, vi bebor.

I nummerets første artikel “Mærkelig planet, mærkelig litteraturhistorie”, sætter Sebastian Egholm Lund sig for at udnytte planetens særheder til at fremmedgøre traditionelle forståelser af det litteraturhistoriske studie. Han argumenterer for nødvendigheden i at udfordre forestillingen om litteraturhistorien som en vandret linje opdelt i afgrænsede perioder og i stedet tilbyde os en forståelse af littera-

turhistorien som et spindelvæv, hvor litteraturhistorikeren spinder fortid og nutid sammen, dels for at gøre dem sære igen, dels for at tilbyde alternative versioner til progressive, modernistiske fortællinger om evig vækst. Artiklen anvender H.G. Wells' *Time Machine* (1895) som konkret eksempel på, hvordan man kan fremlæse særheder, komplekse konstellationer af fortid og nutid samt væstkritiske potentialer.

I nummerets anden artikel undersøger Agnethe Brounbjerg Bennedsgaard, hvordan den nye og stadig forholdsvist ubeskrevne genre, *feministisk neogotik*, udstikker retningen for en fremtidig planetær æstetik. Det gør hun ved at sammenligne to værker på tværs af to kontinenter, Samanta Schweblins *Redningsafstand* (2022) og Han Kangs *Vegetaren* (2021). Bennedsgaard konkluderer, at begge værker beskriver en planet, "der ikke hænger sammen gennem sirligt ordnede kapitalstrømme og globaliserede teknologiske netværk" (s. 54), men som ikke desto mindre er rodet godt og grundigt ind i et ensemble af ødelagte økosystemer, afbrudte økologiske feedbackmekanismer og strømme af ulighed, som den moderne kapitalistiske økonomi har ført med sig.

I artiklen "Planetens floder" vender Malte Damgaard Hansen blikket mod Frankrig i den tidlige moderne epoke, nærmere bestemt 1573-1632, hvor han undersøger flodmotiver i værker af Jean-Antoine de Baïf, Michel de Montaigne og Samuel de Champlain. Hansen diskuterer, hvordan tre floder i den franske renæssance – henholdsvis Bièvre, Dordogne og Saint Lawrence – kan betragtes som destabiliserende figurer, der sætter spørgsmålstejn ved menneskets position i et ikke-menneskeligt miljø. I forhold til en af de mest traditionelle dateringer af Antropocæn (slutningen af 1700-tallet) opsporer Hansen altså det, man med en vis ret kunne betegne som en tidlig miljø-, øko- og klimabevidsthed hos Baïf, Montaigne og Champlain.

I den fjerde artikel undersøger Erik Granly Jensen fremvæksten af "infrastrukturens æra", der ikke kun (som det ofte anslås) påbegyndes med åbningen af Suezkanalen i 1869, men som også ernæres af den gradvise, transnationale etablering af undersøiske telegrafkabler. Det er denne globale, infrastrukturelle udvikling, der udgør bagtæppet for den franske forfatter Jules Vernes berømte *Jorden rundt på 80 dage* (1872), men som træder i forgrunden i Granly Jensens artikel. Artiklen argumenterer for det første for, at selve romanformen transformeres i takt med udbredelsen af den nye kommunikationsteknologi, og for det andet, at de telegrafiske kabelnetværk rummede et utopisk potentiale med deres synkroniserede, planetære anvendelse.

I samme stil er det også en ny planetær omverdenserfaring, der ifølge Rikke Andersen Kraglund i nummerets femte artikel leder til en ny type litteratur i Karl Ove Knausgård's *Morgenstjerne*-serie. Teoretisk funderet i den idé, at litteraturen er politisk i den forstand, at den "fremmer forestillingsevnen", det vil altså sige, at den er i stand til at åbne nye perspektiver på den verden, vi lever i, læser Kraglund Knausgård's romanserie som en "bestræbelse på at søge ud over den realistiske romans snævre rum" for at "belyse tendenser i vores nuværende samfund, der kan øge klimakatastrofen" (s. 104). Det gør hun ved at analysere, hvordan *Morgenstjerne*-serien beskriver en erfaring af verden, der hele tiden veksler mellem det hverdagslige og det overnaturlige, den enkelte oplevelse og det fælles perspektiv såvel som det nære nu og de fjerne fremtider og fortider.

I nummerets sidste artikel "Det planetariske blik" stiller Adam Paulsens skarpt på den tyske efterkrigstidsdigter Günter Kunert. Paulsen trækker på den teknologi- og billedhistoriske udvikling, som ligger til grund for billeder som *Earthrise* og *The Blue Marble*, men også på de satellitobservationer og rumteknologier, der voksede ud af den kolde krigs rumkapløb. Paulsen påpeger, at Kunert var blandt de første forfattere til at behandle og forstå de vidtrækkende epistemologiske og æstetiske konsekvenser af blikkets "kopernikanske vending", og at digteren fra de tidlige 1960'ere og frem udforsker menneskets planetære rolle i denne nye rumalder.

Som altid afsluttes nummeret med anmeldelser af aktuell faglitteratur. I denne omgang anmelder Nils Gunder Hansen antologien *Angst i dansk litteratur*, som er redigeret af Markus Floris Christensen og Anders Ehlers Dam, mens Steen Klitgaard Povlsen skriver om Nicklas Freisleben Lunds omarbejdede ph.d.-afhandling med titlen *I ambivalent kamp. Strejkeromanen 1850-1950*.

Vi håber, at dette nummer om *Planeten* bidrager til nye idéer om sammenhængen mellem det planetære og litteraturstudiet – historisk, samtidigt og fremtidigt! God læselyst.

Litteratur

Andersen, Frits (2019): "Den Planetære Vending", i *K&K - Kultur og Klasse* 47.127, s. 51-70.

Andersen, Frits (2023): *Underværker: Fortællinger om havets vidundere*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Andersen, Tore Rye (2023): *Planetary Pynchon: History, Modernity, and the Anthropocene*, New York: Cambridge University Press.

Chakrabarty, Dipesh (2023 [2019]): "Planeten: en ny humanistisk kategori", i *Passage* 90, s. 9-37.

Frank, Søren (2022): *A Poetic History of the Oceans: Literature and Maritime Modernity*, Leiden og Boston: Brill.

Frantzen, Mikkel Krause (2021): *Klodens fald: Æstetiske og økologiske perspektiver på olie, plastik og andre hyperobjekter*, Askeby: Laboratoriet for Æstetik og Økologi.

Fuller, Richard Buckminster (1968): *Operating Manual for Spaceship Earth*, Baden: Müller.

Heise, Ursula K. (2008): *Sense of Place and Sense of Planet: The Environmental Imagination of the Global*, New York: Oxford University Press.

Keith, David (2013): *A Case for Climate Engineering*, Cambridge: MIT Press.

Lazier, Benjamin (2011): "Earthrise; or, The Globalization of the World Picture", i *The American Historical Review* 116.3, s. 602-30.

Lynas, Mark (2011): *The God Species: Saving the Planet in the Age of Humans*, Washington: National Geographic.

Serres, Michel (2022): *Krisetider*, København: Forlaget Mindspace.

Spivak, Gayatri Chakravorty (2003): *Death of a Discipline*, New York: Columbia University Press.

Stableford, Brian M. (2015): *Science Fact and Science Fiction: An Encyclopedia*, London: Routledge.